

PREDRAG J. MARKOVIĆ

DRŽAVNI NEPRIJATELJI
– ŠTETNA ULOGA TAJNIH SLUŽBI –

decembar, 2023.

PREDRAG J. MARKOVIĆ

DRŽAVNI NEPRIJATELJI

– ŠTETNA ULOGA TAJNIH SLUŽBI –

M
Vukotić
Media

decembar, 2023.

SVETOM VLADAJU TAJNE SLUŽBE?

Po čemu se obaveštajac razlikuje od običnog čoveka? Prvi, kada saopštava senzacionalnu vest, uvek doda frazu: 'Pročitao sam u jutarnjim novinama.'¹

Možda će vam se činiti da protivrečim samom sebi kada ja, koji sam bio tajni agent, tvrdim da ne verujem u tajne. Ali eto, ja u njih zaista ne verujem. Naime, ne verujem u njihovu potrebu. Pogotovo kada je reč o državnim tajnama. U redu, slažem se, one ponekad mogu da budu potrebne zbog boljeg obavljanja nekog posla, ali bi čak i tada morale da imaju naznaku 'privremene'. Smatram da već i zbog same pristojnosti, zbog poštovanja ljudskog dostojanstva i zbog raznih drugih važnih okolnosti, svaki čovek ima pravo da bude obavešten o svemu od čega mu zavisi sudbina. U današnje vreme većina država ima zakone koji proglašavaju zločinom otkrivanje njihovih tajni. Te tajne ponekad prikrivaju njihove sopstvene zločine, ali često se događa i nešto drugo: birokratska letargija i birokratska borba za samoodržanje produžavaju život čak i takvim tajnama koje su već odavno izgubile svako opravdanje.²

¹ A. Sever, *Istorija KGB* (Beograd, Logos, 2009), 5.

² Duško Popov, *Šifra Tricikl. Ispovest najvećeg obaveštajca Drugog svetskog rata* (Beograd, Klub Plus, 2008), 13.

Pre nekoliko godina prisustvovao sam raspravi dva polupropala starija umetnika. Obojica su učila škole i videli sveta. Bili su obrazovani i načitan. Jedan sa dugom plavosedom kosom, u kožnoj jakni, izgledao je kao ostareli britanski roker. Drugi vitak, sed, plavook, izgledao je kao ruski beloemigrant. Zato me je iznenadilo šta su kao dokaz istakli za svoju pamet. Svađali su se oko nekog umetničkog projekta za čiju su propast krivili jedan drugog. „Ne možeš ti mene prevariti, mene je pravio udbaški kurac!“, reče prvi. „I mene je pravio udbaški kurac!“, reče drugi. Da li bi se tako dičili očinskim spolovilima da su ih pravili učitelji? Ili lekari? Ili inženjeri?

Ova dvojica nisu izuzetak u narodu u kojem mnogi gaje (straho)poštovanje prema „službama“. Oni stavljaju delatnost tih organizacija u centar najvažnijih događaja. Neki put im pripisuju i čudnovate „zasluge“. Ostareli udbaši se, recimo, javno hvale kako su ubijali emigrante i tlačili kosovske Albance. Prema ljudima opterećenim službama, one raspoređuju kadrove, pokreću ratove. Ne samo da predviđaju budućnost nego je određuju jer kontrolišu najvažnije odluke. Moćnije su od svih političara jer su i oni pioniri službi. Čitava svetska politika, pa čak i velike društvene promene samo su potezi u velikoj partiji šaha koju službe igraju među sobom.

Jesu li udbaši i pripadnici svih ostalih belosvetskih službi stvarno bili posebniji? Pametniji? Sposobniji? Lukaviji? Da li su zaista bili kadri da vladaju pojedinim državama, pa i svetom? Ponekad se govori i o „dubokoj državi“, koja najčešće obuhvata i obaveštajnu zajednicu. Ima li mnogo toga „dubokog“ u radu bilo kakvih državnih institucija, bilo kada i bilo gde?

U svesti ljudi postoji zamagljena granica između obaveštajnih službi i tajnih/političkih policija. Niko ne može da ospori važnost obaveštajnih službi, posebno u ratovima.

Zapravo, dostignuća obaveštajaca ne samo da su često ključna za ishod borbi, pa i ratova nego su ponekad i vrhunci ljudskog stvaralaštva. Alan Turing, otac kompjuterskog doba, dao je ogroman doprinos pobedi saveznika jer je dešifrovao šifre nemačkih „Enigma“ mašina. Time je omogućio presretanje strašnih nemačkih podmornica i mnogo toga drugog.³

„Low tech“ obaveštajna pobjeda je bila Zorgeova dojava iz Tokija da Japanci neće krenuti na Sibir nego na Pacifik. Tvrdilo se da je ova Zorgeova informacija da Japan ne namerava da napadne SSSR krajem 1941. omogućila Staljinu da prebaci trupe iz Sibira na Zapadni front, dok su Nemci bili na vratima Moskve.⁴

Izgleda da je za to Zorgeovo ubedenje veliku zaslugu imao jedan nedovoljno zapamćeni Srbin Branko Vukelić. On je još 1938. godine rekao šefu dopisništva *Avasa* (*Havas*, budući *AFP*) da je Japan okrenut jugu, ka Singapuru i drugim britanskim posedima. Uticao je i na *New York Herald Tribune* da 1. jula 1939. objavi članak da će Japan napasti južna mora. I u člancima za *Politiku* nagoveštavao je južni pravac japanske ekspanzije.⁵

Drugi Srbin koji je odigrao veliku ulogu u zamršenim špijunskim igrama Drugog svetskog rata je Dušan Popov,

³ Nbrojeni su radovi napisani o tome. Najlakše je i najlepše pogledati film „Igra kodova“ iz 2014. godine, sa Benediktom Kamberbačom i Kirom Najtli. Ko želi da čita, najopštiji pregled istorije kriptologije i špijunskih prevara dao je James Gannon, *Stealing Secrets, Telling Lies: How Spies and Codebreakers Helped Shape the Twentieth Century* (Washington D. C., Brassey's, 2001).

⁴ E. Dž. Hobsbaum, *Doba ekstrema* (Beograd, Dereta, 1994), 114.

⁵ Gannon, *n. d.*; R. Whyman, *Stalin's Spy* (London, I. B. Tauris, 1996), 190. Vukelićevi članci iz *Politike* objavljeni u: B. Vukelić, *Pisma iz Japana* (Novi Sad, Dnvenik, 2014). Nedavno je na portalu *Oko*. *RTS* Vule Žurić objavio tekst „Sudbina Branka Vukelića, dopisnika *Politike* iz Tokija i Staljinovog špijuna: Ljubavna srpsko-japanska priča iz najmračnijih vremena“, <https://oko.rts.rs>, 30. 07. 2023.

poznat i pod kodnim imenom Tricikl. Radio je kao dvostruki agent za Abver i Mi6. Izgleda da je imao značajnu ulogu u prevari skovanoj da se Nemci ubede kako će se iskrcavanje saveznika odigrati u Kaleu, a ne u Normandiji. Njegov potencijalno najveći obavestajni doprinos, podatak da će Japanci napasti Perl Harbur, nije iskorišćen. Čitajte o tome kasnije u knjizi. Svi već znaju priču da je Popov, bonvivan i avanturista, poslužio kao nadahnuće Ijanu Flemingu za lik Džejmsa Bonda.⁶ Sasvim je prirodno da ovaj Banaćanin, duhovni potomak Sterijinih junaka barona Golića i Ružičića, bude tako uspešan u špijunskom svetu laže i paralaže. Mada, moglo bi se reći da je bio i Dubrovčanin jer je veliki deo mladosti proveo u gradu Svetog Vlaha. A to je još jedna tradicija ljudi veštih u diplomatiji i obavestajnom radu.

Ova knjiga će se baviti onom drugom, mračnom stranom rada „službi“. Tajne/političke policije nisu se bavile isključivo teroristima, stranim obavestajcima i generalštabovima. One su uglavnom progonile „unutrašnje neprijatelje“, svoje građane. Stvorile su jednu opasnu mešavinu borbe protiv stranih špijuna i agenata sa borbom protiv raznih unutrašnjih neprijatelja, stvarnih i/ili umišljenih.

Međutim, tajna policija koja svoje neprijatelje, unutrašnje i spoljne, vidi kao deo jedinstvene zavere, nije boljševički izum. Njena preteča je bila carska Ohrana. Agenti Ochrane ne samo da su progonili neprijatelje carskog režima nego su ih i izmišljali. Ohrana je često ubacivala agente provokatore u redove revolucionarnih organizacija. Neke od tih organizacija je finansirala i održavala. Ipak, najčudnija i najzlokobnija izmišljotina Ochrane su *Protokoli*

⁶ Meni je najdraža priča o Popovu ona koju je Dejan Tiago Stanković napisao u romanu *Estoril*. Za Perl Harbur videti: J. F. Bratzel and L. B. Routh Jr., „Pearl Harbor, Microdots, and J. Edgar Hoover“ *The American Historical Review*, Dec., 1982, Vol. 87, No. 5 (Dec. 1982), pp. 1342- 1351.

sionskih mudraca knjiga o navodnoj svetskoj zaveri Jevreja. Ova knjiga je veoma uticala na naciste, a i danas je vole desni ekstremisti. Uz sve te lukave tajne operacije carska Rusija je verovatno držala neslavni rekord po broju ubijenih državnih velikodostojnika, uključujući i cara. Ohrana je bila dobra u spletkama, ali je imala slabe rezultate u suzbijanju pravih pretnji, kao što je revolucija. To se pokazalo 1905. godine. Uostalom, to je važno i za mnogoljudnije i krvoločnije sovjetske tajne policije. Jer, nasuprot raširenoj predstavi, Ohrana nije imala veliki broj zaposlenih i saradnika. Izgleda da nikada nije imala više od 49 zaposlenih i 2.000 doušnika.⁷

I KGB je mešao borbu protiv špijuna i diverzanata s borbom protiv unutrašnjih neprijatelja ili samo sumnjivih građana. Sredinom pedesetih godina ovo su osnovni zadaci organa državne bezbednosti u SSSR: „Borba protiv podrivačke delatnosti imperijalističkih obavestajnih službi i inostranih antisovjetskih centara; likvidacija ostataka buržoasko-nacionalističkih organizacija na teritorijama zapadne Ukrajine, Belorusije i baltičkih republika; borba sa antisovjetskim elementima iz redova sveštenstva i sektašima i drugim neprijateljskim elementima unutar zemlje.“⁸

CIA nije bila osnovana da progoni civile, ali je često prelazila granicu između borbe protiv pravih neprijatelja Amerike i protiv pojedinaca koji nisu bili nikakva opasnost za SAD.

⁷ F. S. Zuckerman „Political Police and Revolution: The Impact of 1905 Revolution on the Tsarist Secret Police“, *Journal of Contemporary History* Vol. 27, No. 2 (Apr. 1992), pp. 279-300; I. Lauchlan, „The Okhrana: Security Policing in late Imperial Russia“, c u: R. B. McKean, I. D. Thatcher, *Late Imperial Russia. Problems and Prospects* (Manchester, Manchester University Press, 2005), 50.

⁸ F. S. Zuckerman, *The Tsarist Secret Police Abroad* (New York, Palgrave-Macmillan, 2003); R. Hingley, *The Russian Secret Police* London-New York, Routledge, 2021); N. Kon, *Poziv na genocid. Mit o svetskoj zaveri Jevreja i Protokoli sionskih mudraca* (Novi Sad, Matica srpska, 1996); A. Sever, *Istorija KGB*, 9.

Ljudi koji su živeli u jugoslovenskom socijalizmu, zaključno s mojom generacijom, naslušali su se priča da je ovaj ili onaj saradnik „službe“. To se pričalo na svakom fakultetu, u svakoj redakciji ili bolnici, u većini preduzeća. O tome će biti više reči kasnije u knjizi. Zasad se zapitajmo protiv koga su se, ako su postojali, borili ovoliki saradnici? Koliko je bilo terorista, špijuna, sabotera i ostalih pravih državnih neprijatelja po fakultetima, institutima, školama, bolnicama i ostalim firmama?

Priče o dugoj ruci službe ispredaju se i dan-danas. U mnogim sredinama se govori za razne urednike, direktore, upravnike i druge rukovodioce kako ih je decenijama postavljala „služba“. Često je to jedino objašnjenje koje se provlači kroz ogovaranja kada je reč o nesposobnim i nedoličnim ljudima. Tri stvari zabrinjavaju kod takvih glasi- na. Ako su laž, brine njihova raširenost. Ako su istinite, ne zna se šta je gore – da li to što je jedan deo državne administracije toliko kršio zakone i prekoračivao svoja ovlašćenja ili što „služba“, ako je bila toliko moćna, nije mogla da nahvata bolje i sposobnije saradnike. Onda ne čudi što je pro- pala država koju je „služba“ trebalo da sačuva.

Jedna od raširenih priča u regionu je da su antikomunisti, koji su srušili staru državu, preobučeni udbaši. Zoran Milano- vić svaki čas optužuje Plenkovića i celu HDZ za mračnu proš- lost, često vrlo slikovito: „Predsednik hrvatske vlade je udbaš druge generacije... HDZ je zalepljen za Udbu kao žvakaća gu- ma na trotoaru glavnog kolodvora u Zagrebu.“⁹

Ja sam se godinama pitao da li se radi o kolektivnoj pa- ranoji i kafanskom mitu. Onda sam na primeru svog kolek- tiva shvatio da je broj doušnika bio veliki i raspoređen na

mestima gde nije bilo neprijatelja države ili režima. Moj In- stitut za savremenu istoriju se do devedesetih godina uglav- nom bavio najpravovernijim mogućim temama: izdavanjem Titovih dela, narodnooslobodilačkom borbom, partijom, rad- ničkim pokretom. Bilo je iskakanja, kao kada je 1983. objav- ljen članak Vojislava Koštunice i Koste Čavoškog o politič- kom nasilju komunista na izborima 1945. godine.¹⁰ Ipak, sve do 1990. godine samo jedan naučnik u Institutu nikada nije postao član partije. Da li je moguće da je „služba“ angažova- la doušnike i u takvoj, režimu sasvim odanoj ustanovi, koja nije buntovni Filozofski fakultet ili neka poluodmetnuta re- dakcija? Moj najbliži saradnik Bojan Dimitrijević našao je potvrdu na najneobičnijem mestu. Nažalost, to nije neki ar- hiv jer je u Srbiji manja dostupnost dokumenata tajne po- licije nego u skoro svim bivšim socijalističkim zemljama.

U razgovoru vezanom za istraživanje ratova devedesetih godina, jedan od najviših bivših funkcionera RDB (Resora državne bezbednosti) je iz glave, bez papira, zapitao Bojana šta rade trojica starijih saradnika iz Instituta.¹¹ Zanimljivost tog pitanja je što on nije pitao za njihove radove. Koje nije čitao. Malo ko je čitao njihove radove. Niko ih nije prepo- znavao u javnosti. Njihovi tekstovi u štampi retko su doba- civali dalje od poslednjih stranica lista *Komunist*. Funkcio- ner RDB, drug Ledeni, mogao je da zna njihova imena samo iz izveštaja i informativnih razgovora. Da li je moguće da je „služba“, o čijoj se obaveštenosti i moći ispredaju legende, angažovala ljude i sredstva na tako beznačajnom zadatku? Jesmo li mi izuzetak ili i druge slične organizacije rasipaju vreme, ljude i novac na takve besmislice?

⁹ „Milanović ponovo oštro napao Plenkovića, nazvao ga udbašem druge generacije“, *Danas*, 22. 04. 2022.

¹⁰ V. Koštunica–K. Čavoški, „Opozicione političke stranke u Narodnom frontu Jugoslavije“, *Istorija 20. veka* 93-116.

¹¹ Razgovor je vođen leta 2009. godine.

Koliko su službe zaista moćne? Mitu o svemoći službi do-prineo je politički uspon nekih njihovih rukovodilaca. Tako je Džordž Buš Stariji, bivši direktor Agencije, postao predsednik SAD. I u nekim postsocijalističkim zemljama bivši tajni policajci ne samo da su postali predsednici država nego su osnovali političke dinastije, kao Hejdar (Gajdar) Alijev u Azerbejdžanu. Ljubitelji sovjetskog modela tajnih policija mogli bi da postave pitanje u čemu je razlika između dinastije Alijev i dinastije Buš? Zapravo, u svemu. Demokracija je stvar procedure i javnosti. Sve u karijeri porodice Buš bilo je u skladu s procedurom. Buš Stariji se uspinjao redovnim putem. Osam godina je bio potpredsednik Ronalda Regana. Buš Mlađi je dobio dva mandata na izborima, prve prilično knap zbog propusta sa brojanjem glasova u Floridi, gde je na fer izborima njegov brat Džeb postao guverner. Svima su istekla oba mandata.

Za razliku od njih Ilham, sin Hejdara Alijeva, je 20 godina predsednik. Na nekim izborima je osvajao i po sumnjivih 87 odsto glasova. Njegova žena Mehriban mu je potpredsednica. Borac protiv kapitalističkih agenata i propagatora, Hejdar Alijev je od cele države napravio porodični posed.

Pošto funkcioneri tajnih službi mogu sve, na ruskoj *Vikipediji* piše kako je Hejdar Alijev, između ostalog, i istoričar i arhitekta. Šta li bi Milorad Pavić rekao da zna kako smo podigli paralelni spomenik njemu, velikom svetskom piscu, i centralnoazijskom diktatoru? U najcentralnijem parku prestonice?

Drugi pripadnik tajne policije koji je postao predsednik je Vladimir Vladimirovič Putin. Kod nas je decenijama sa oduševljenjem isticana njegova kagebeovska prošlost koja ga je, navodno, pripremila da čvrstom rukom upravlja najvećom zemljom sveta, da prstom plaši oligarhe, a iznad svega, da mu njegovo tajno, obaveštajno znanje daje posebnu moć. Posle

izbijanja ukrajinskog rata, koji je između ostalog i obaveštajna katastrofa, možemo postaviti sasvim suprotnu hipotezu. Nije li Putina njegov rad u KGB-u pripremio za to da veruje u nezvanične činjenice, da sprovodi tajne odluke o kojima nije bilo rasprave? Da precenjuje tajne, a neproverene podatke? To znači da su mu podatke o spremnosti Ukrajine za rat verovatno dostavljale vojne i civilne obaveštajne službe. Kako je moguće da navodno za sve sposobna FSB i sve slične službe tako kobno potcene spremnost Ukrajinaca da brane svoju zemlju? Da li je život u KGB pripremio Putina da ne veruje izborima, medijima i ostalim javnim izvorima? Može li organizacija koja se bavi obmanama da padne u iskušenje da obmane i svog predsednika? Ionako je sve što radi obavijeno velom tajne. Konačno, jesu li ti ljudi spremni da protivreče gospodarstvu? Znamo da Vladimir Vladimirovič ne veruje da je Ukrajina prava država i da su Ukrajinci pravi narod.¹² I sada je neko trebalo da skupi hrabrost i da kaže vođi da će se ta veštačka država i veštački narod braniti kao pravi.

Cela priča o porodicama Buš, Alijev i inokosnom Putinu ima smisla u kontekstu tajnih službi. Šef svemoćne CIA ne može da privatizuje svoje špijunske i političke poslove. On ostaje državni službenik, a ne postaje kvazisultan ili car. Ne može se reći da je porodica Buš privatizovala državu, što su Alijevi doslovno uradili.

Ima neka tajna veza

Na početku ćemo razmotriti zašto su ljudi toliko spremni da poveruju u tajnu moć službi nad svetom. Savremena

¹² V. Marković, „Naličje rusko-ukrajinskog sukoba: Politika identiteta i rat istorijama“, <https://oko.rts.rs>, 06. 03. 2022.

masovna kultura je izgradila čitav žanr *Spyteinment*. Od početka 21. veka do 2013. godine broj televizijskih serija sa špijunskom tematikom šest puta je porastao. Čak su i sami donosioci odluka toliko zadivljeni tim serijama i filmovima da su skloni da saraduju s filmadžijama do krajnjih granica. Oskarovka Katrin Bigelow je za svoj film o hvatanju Bin Laden a „00:30 – tajna operacija“ imala bolji pristup detaljima te operacije od većine obaveštajaca ili članova Kongresa. Dok centrala CIA, prema rečima Ejmi Zegart, vodeće stručnjakinje na tu temu, izgleda kao ofucana zgrada pošte iz sedamdesetih godina, NCTC (Nacionalni centar za kontraterorizam) izgleda kao iz holivudskih filmova. Što i jeste jer su vladini službenici koji su ga izgradili posle 11. septembra zaista bili u Holivudu da bi im Diznijevi stručnjaci pomogli da dizajniraju taj centar.

Ako su filmovi tako začarali državne funkcionere, nije čudo što su špijunski trileri postali glavni, ponekad i jedini način na koji Amerikanci razumeju obaveštajne agencije. Što ponekad ima i loše posledice. Neka istraživanja su 2004. godine pokazala da oni koji su redovno gledali seriju *24 časa*, u kojoj je mučenje terorista često prikazivano pozitivno, čak i studenti prestižnog UCLA univerziteta češće odobravaju mučenje od ostalih. Vojna pravdnica iz Gvantanamo je izjavila kako je Džek Bauer, junak pomenute serije, bio izvor nadahnuća za ljude u Gvantanamu kada je reč o tehnikama ispitivanja. Jedan od sudija Vrhovnog suda Antonin Scalia (Scalia) rekao je kako je Džek Bauer mučenjem spasao Los Anđeles.¹³

Verovanje u svemoć tajnih službi važan je deo teorija zavere. Karl Poper je prvi pisao o teorijama zavere. On je pisao

¹³ Amy Zegart, „That’s Spytainment“, *Hoover Digest*, 25. 01. 2013; Isti autor, „How Fake Spies Ruin Real Intelligence“, *The Atlantic*, 09. 01. 2022.

o tome kako konspirativna teorija društva nudi pogrešno verovanje da sve što se dešava u društvu predstavlja neposredni rezultat projekta nekih moćnih pojedinaca i grupa: „U svojim suvremenim oblicima ona je, isto kao i suvremeni historicizam i određeno suvremeno stanovište o ‘prirodnim zakonima’, tipičan primjer sekularizacije religioznog sujevjerja. Vjera u homerske bogove, čija konspiracija objašnjava historiju trojanskog rata, iščezla je. Bogovi su napušteni. Međutim, njihovo mjesto je popunjeno moćnim ljudima ili grupama – kobnim grupama čija je poročnost odgovorna za sva zla zbog kojih patimo – takvim kao što su učeni Starci Ciona, monopolisti, kapitalisti ili imperijalisti. Ne želim kazati da konspiracija nema. Naprotiv, one su tipičan društveni fenomen. One, na primjer, postaju važne kad god ljudi koji vjeruju u konspirativnu teoriju steknu vlast. Najpogodniji da prihvate konspirativnu teoriju i budu umiješani u kontrakonspiraciju protiv nepostojećih konspiratora jesu oni koji iskreno vjeruju da znaju kako napraviti raj na zemlji. Jer, jedino objašnjenje njihovog neuspjeha u stvaranju svog raja jeste zla namjera Đavola, čiji je jedini interes pakao. Moramo priznati da konspiracije postoje. Međutim, upečatljiva činjenica koja, uprkos tome, pobija konspirativnu teoriju jeste u tome da je mali broj ovih konspiracija krajnje uspješan. *Konspiratori rijetko dovršavaju svoju konspiraciju.*“¹⁴

Ljudi čeznu za objašnjenjem i poretkom. Često im je lakše da poveruju da moćnici, makar i zlonamerni, utiču na svetska dešavanja. Kako su napisali Sanstein i Vermei: „Privlačnost pojedinih teorija zavere, prema tome, leži u pripisivanju na drugi način neobjašnjivih događaja nekoj internacionalnoj akciji, kao i ustezanju da se prihvati mogućnost da

¹⁴ K. Poper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji* (Beograd: BIGZ, 1993), 118.

značajne kobne posledice mogu biti proizvod mehanizma nevidljive ruke (kao kod tržišnih sila ili evolutivnih pritiska) ili jednostavno stvar sreće, a ne da je to bilo čiji plan.¹⁵

Nasim Nikolas Taleb u čuvenoj knjizi *Crni labud* kaže da su ljudi zbunjeni stvarnošću u kojoj niko ne zna šta se događa. Onda prave tri pogrešne pretpostavke: „Suočen sa istorijom, ljudski um otkriva tri svoje slabosti. Ja ih nazivam *trio neprozirnosti*. To su:

a. Zabluda o razumevanju ili kako svi misle da znaju šta se događa u svetu, koji je složeniji (ili neuređeniji) nego što shvataju;

b. Retrospektivno izobličavanje kao u retrovizoru (istorija izgleda jasnije i organizovanije u istorijskim knjigama nego u empirijskoj stvarnosti);

c. Precenjivanje proverenih podataka i hendikep autoritativnih i učenih ljudi, posebno kada kategorizuju, odnosno „platonizuju“.

Veliki događaji u ljudskoj istoriji su potpuno nepredvidljivi. Niko se nije nadao širenju hrišćanstva, islama, kaže Taleb: „Ko je predvideo da će gomila konjanika za samo nekoliko godina proširiti svoje carstvo i islamski zakon od Južne Azije do Španije?“¹⁶

Malo ko je zahvalniji junak teorija zavere od obaveštajnih službi i tajnih policija. U istraživanju koje je objavio Scrips-Howard 2006, oko 36 odsto ispitanika označilo je odgovor da su „federalni službenici ili učestvovali u napadu na Svetski trgovinski centar ili nisu ništa preduzeli da se on spreči.“¹⁷

Mnogi Amerikanci veruju da je brzi prodor krek kokaina

¹⁵ K. Sanstein i A. Vermej, „Teorije zavere: uzroci i načini lečenja“, tekst pročitan na Trećem programu, 23-26. 10. 2020. u emisiji „Imaginarna edicija“, *Treći program Radio Beograda*.

¹⁶ N. N. Taleb, *Crni labud* (Smederevo: Heliks, 2010), str. 9.

¹⁷ K. i A. Vermej, *n. d.*

u velike gradove SAD plod delovanja CIA, koja je pustila nikaragvanske dilere da uvezu tu drogu. CIA je dobila novac, kao i kontrarevolucionari u Nikaragvi, a crni Amerikanci su dodatno podjarmljeni pomoću kreka.¹⁸

U stvarnosti, tajne službe retko uspevaju da organizuju dugotrajne zavere. Ne samo da ne mogu da upravljaju budućim događajima već često pogrešno procenjuju i događaje iz prošlosti i sadašnjosti. Neke od tih zabluda su opštevažeće za sve ljude. To je ono što je Taleb nazvao „narrativna zabluda“. To znači da smo skloni sažetim i jasnim pričama. Činjenice sagledavamo kao lance uzročno-posledičnih događaja. Činjenice povezane u celinu se lakše pamte i mislimo da ih razumemo. Jedan od direktora CIA Vilijam Kejsi (Casey) je 1985. godine izjavio „Činjenice mogu da zbu-ne“. Što je više informacija, to je više „šumova“ koji se brkaju s pravim informacijama. Istraživač Slovik je izveo eksperiment s kladioničarima. Pokazalo se da kladioničari nisu davali tačnije procene kada su dobijali više podataka. Ali su zato bili uvereni da više pogađaju. Dakle, ono što je sama suština postojanja tajnih službi, sakupljanje informacija, najviše doprinosi njihovim greškama. Zato, smatra Taleb, CIA postiže bedne rezultate, posebno kada se imaju u vidu uložena sredstva. S njim se slažu i istraživači obaveštajnih službi Oldrič i Kasuku.

Sredstva uložena u civilne i vojne obaveštajne službe SAD iznosila su 2011. godine više od 80 milijardi dolara.¹⁹ Te

¹⁸ B. L. Keeley, „Of Conspiracy Theories“ *The Journal of Philosophy*, Mar. 1999, Vol. 96, No. 3 (Mar. 1999), pp. 109-126

¹⁹ Taleb, *Crni labud*, 62-63, 142-144; Kejsijeva izjava u M. A. Goodman, „Ending the CIA's Cold War Legacy“ *Foreign Policy*, Spring, 1997, No. 106 (Spring, 1997), pp. 128-143; Taleb, *Crni labud*, 62-63, 142-144; B. R. J. Aldrich, J. Kasuku „Escaping from American intelligence: culture, ethnocentrism and the Anglosphere“, *International Affairs*, Sept. 2012, vol. 88, No. 5, pp. 1009-1028.

godine je, prema sajtu Svetske banke, društveni proizvod Srbije bio manji od 50 milijardi, BiH manji od 20 milijardi. Iste godine Avganistan, sa oko 30 miliona stanovnika, imao je društveni proizvod kao BiH. U to vreme ogroman deo resursa američke obaveštajne zajednice trošen je na Avganistan. Ako znamo da su sve plate i primanja u nekoj zemlji samo deo društvenog proizvoda, onda uviđamo da su Amerikanci verovatno više trošili na obaveštajni rad u Avganistanu nego što su zarađivali svi Avganistanci. Na kraju su ljudi u pidžamama i papučama proterali Amerikance iz Avganistana. Toliko o obaveštenosti, ali o tom – potom. Ipak, ostaje pitanje da li bi bilo bolje da su te milijarde uložene u škole, bolnice, puteve i pruge umesto u špijuniranje? Povrh svega, na taj iznos moramo dodati milijarde dolara vredno oružje i tehniku koje su Amerikanci izdašno podelili svojim avganistanskim saveznicima, a ovi ih prosledili talibanima. Kakvi su to namunjeni američki špijuni koji ne primete da stotine tenkova i helikoptera završavaju na drugoj strani? Ili, ako su primetili, kakvi su njihovi zapovednici koji „zanemare“ tu sitnicu?

I Komisija koja je istraživala napad od 11. septembra zaključila je da je do tog najvećeg obaveštajnog propusta u istoriji SAD došlo zbog neuspeha da se „povežu tačkice“. Kako kaže Elejn Kamarck (Kamarck) u izveštaju za Brookings institut, komadići slagalice su bili rasuti po američkoj administraciji, ali niko nije bio kadar da ih poveže, pogotovo ne na vreme. Jedna od analitičarki CIA u ALEK stanici, zaduženoj da prati Bin Ladena, kazala je nešto slično u dokumentarnom filmu o hvatanju ovog američkog arhinepriatelja. Rekla je da su vrlo retki analitičari koji su u stanju da povežu podatke. Nadzornik nad CIA analitičarima koji je kasnije upravljao celom Agencijom Džon Maklaflin (McLaughlin) uporedio je povezivanje obaveštajnih podataka

s mađioničarskim trikovima. I sam je koristio te trikove za obuku svojih agenata. Nevolja s takvim stavom je u činjenici da mađioničarski trikovi podrazumevaju varanje publike. U ovom slučaju, u publici su Bela kuća, Kongres, Stejt department i Pentagon.

Obaveštajne agencije ne samo da nisu složile slagalicu nego nisu uspele da povežu različite delove američke administracije. Stejt department je bio nadležan za vize, ali nije primetio da su vize i pasoši otmičara delimično falsifikovani. CIA juri „loše momke“ u inostranstvu, FBI unutar SAD. CIA je pratila dvojicu otmičara, ali nije o tome obavestila FBI. Treći je uhapšen zbog viznog prekršaja. FBI je zapazio da on uči da vozi avion, ali ne i da sleti. Ovaj podatak nije poslat kroz lanac komande. Osim toga, američka obaveštajna zajednica bila je zaostala u sovjetskom vremenu. Ne samo da je bilo vrlo malo prevodilaca sa arapskog nego su još uvek očekivali borbu s monolitom kao što je SSSR, a ne novu pretnju asimetričnog rata. Navodno su poslednjih dvadeset godina svi delovi administracije usvojili politiku „vidiš nešto, prijavi“.²⁰ Videćemo u sledećim poglavljima kako je to išlo u 21. veku.

Kako ubediti gospodara

Jedan od pokušaja da se sistematizuju razlozi zbog kojih obaveštajci greše načinjen je još pre više od četrdeset godina. Evo nekih od tih razloga: Vrlo je teško reći šta je uspeh,

²⁰ Sažetu analizu obaveštajnih promašaja oko 11. septembra videti u: E. Kamarck, „9/11 And the Reinvention of US Intelligence Community“, *Brookings reports*, August 27, 2021; Dokumentarni film „Manhunt: The Search for Bin Laden“, HBO, prvi put prikazan 20. 1. 2013. Kod nas je preveden kao „Potraga za Bin Ladenom“.

a šta poraz u tajnom radu. Jedan veteran Forin ofisa koji je radio pre i posle oba svetska rata rekao je kako su mu svake godine dolazili pesimisti i paničari da kažu kako je rat neizbežan. On je govorio da nije. Pogrešio je samo dva puta, 1914. i 1939. godine. Te dve greške su važnije od četrdesetak ispravnih godišnjih prognoza. Drugo, uspešna procena može da utiče na neprijatelja da promeni planove jer su provaljeni.

Veliki problem je ubediti donosioce odluka da su obaveštajni podaci tačni. Najpoznatiji takav primer je napad na SSSR 1941. godine. Staljin je dobio mnogo najava za taj napad, od kojih su neke sadržale i tačan sat. U jednom trenutku imao je više od 100 izveštaja o napadu, od kojih je desetak bilo vrlo detaljnih. U maju 1941. Zorge je iz Japana javio tačan broj nemačkih divizija u predstojećem napadu. U junu su nemačke diplomate povukle porodice iz Moskve i počele da spaljuju dokumentaciju ambasade. Na primer, šef spoljne obaveštajne službe NKVD Pavel Fitin napisao je 17. juna 1941. izveštaj Staljinu da se napad može očekivati svaki čas. Staljin je rukom na margini izveštaja napisao da „izvor“ koji to tvrdi može da se nosi u materinu. Fitin nije kažnjen za ovu lošu vest, ali je Ivan Proskurov, šef vojne obaveštajne službe od 1939. do 1940. godine, koji je insistirao da Staljinu uvek govori istinu, streljan oktobra 1941. Njegov naslednik Filip Golikov prilagođavao je izveštaje Staljinovim očekivanjima.

Lavrentij Berija, šef zloglasne tajne policije NKVD, takođe je podilazio svom gospodaru. Tačno dan pre napada obavestio je Staljina: „Još jednom insistiram da se povuče i kazni naš ambasador u Berlinu Dekanosov, koji me zasipa ‘izveštajima’ o navodnim Hitlerovim pripremama za napad na SSSR. Izvestio me je da će taj napad uslediti sutra (...) Ali ja i moji ljudi na umu nepokolebljivo imamo vaš (Staljinov) mudri zaključak: Hitler nas neće napasti tokom 1941.“

Sa druge strane, videli smo kako je Staljin munjevito reagovala na Zorgeovu informaciju iz Japana. „Barbarosa“ nije jedini slučaj zanemarenog upozorenja o napadu. Isto se desilo i sa Perl Harburom, napadom Severne Koreje i Kine na Južnu Koreju, arapskim napadom na Izrael 1973. godine. I tada su donosioci odluka odbacili obaveštajne podatke jer su oni protivrečili ranijim predrasudama. A često su i neprijatelji predviđali poteze obaveštajaca, pa su namerno slali suprotne signale. Na primer, Hitler je napisao Staljinu pismo u kojem je rekao da Nemci okupljaju trupe uz sovjetsku granicu kako bi izvršili invaziju na Englesku. Čak je „upozorio“ Staljina da će neki nemački generali možda praviti provokacije preko sovjetske granice. Zamolio je svog kolegu u Kremlju da se ne da provocirati i da prepusti njemu, Hitleru, da to sredi. Ironija istorije je u tome što je Staljin, koji nikome nije verovao, izgleda verovao Hitleru. Inače, širom sveta izgleda da se najveći broj katastrofalnih previda događa u trenucima tumačenja i političkog odgovora na sakupljene podatke, a ne u onoj prethodnoj fazi, kada se podaci skupljaju.

Jedan od razloga za izbijanje Korejskog rata, koji je sasvim iznenadio Amerikance, je zaokupljenost Trumana i njegovih savetnika Formozom (Tajvanom). Oni nisu imali strpljenja da čitaju izveštaje CIA, a čak su i posle izbijanja rata zanemarili upozorenje te agencije da će prodor američkih trupa u Severnoj Koreji neminovno izazvati kinesku odmazdu. To se i desilo, pa je Korejski rat produžen.²¹

²¹ R. K. Betts, „Analysis, War, and Decision: Why Intelligence Failures Are Inevitable“, *World Politics*, Oct. 1978, Vol. 31, No. 1 (Oct. 1978), pp. 61-89; V. Kriger, *Istorija tajnih službi. Od faraona do NSA* (Beograd, Laguna, 2016), 267-269; D. E. Murphy, *What Stalin Knew. The Enigma of Barbarossa* (New Haven-London, Yale University Press, 2005); R. Jeffreys-Jones, *The CIA And American Democracy*, 65.

Jedna apokrifna priča o Kisindžeru dobro ilustruje problem ubeđivanja političara. Stari lisac je dobio izveštaj o pokušaju državnog udara negde u svetu. Negodovao je što nije bio ranije obavешten. Kada su mu obavешtajci rekli da su ga bili obavestili, odgovorio je: „Da, ali me niste ubedili.“²²

Drugi veliki nedostatak britanskih i američkih službi je specifični etnocentrizam. Neki autori su obavешtajne službe ovih država i nekih drugih („pet očiju“: SAD, UK, Kanada, Australija i Novi Zeland) nazvali „zatočenicima anglosfere.“ Još u doba Vijetnamskog rata pokazalo se da skrivene kulturne predrasude ozbiljno osakaćuju sposobnost CIA za donošenje dobrih odluka.²³ Uprošćeno rečeno, američki obavешtajci su razmišljali kao Amerikanci, a trebalo je da razmišljaju kao njihovi vijetkongovski neprijatelji. Videli smo da su na uhođenje nekih Avganistanaca potrošili više nego što su svi Avganistanci zaradili. Ipak, nisu mogli da shvate da postoje ljudi u svetu koji ne žele američke vrednosti.

Istraživači se slažu oko činjenice da obavешtajne službe nisu dovoljno teorijski proučene.²⁴ Ni ova knjiga se neće baviti teorijom. Niti će biti pokušaj da se dá sveobuhvatni pregled istorije tajnih službi. Ambicija ovog teksta je da ukaže samo na jednu stranu njihovog rada. Onu kada prekorače svoj delokrug. Time nisu mnogo naškodili pravim neprijateljima svojih zemalja, ali su često svojim državama i

²² E. J. Dahl, „Not Your Father's Intelligence Failure Why the Intelligence Community Failed to Anticipate the Rise of ISIS“, *The Future of ISIS. Regional and International Implications* (Washington, Brookings Institution Press, 2016), 41-65.

²³ R. J. Aldrich, J. Kasuku, „Escaping from American intelligence“; G. W. Hopkins „Historians and the Vietnam War: The Conflict Over Interpretations Continues“, *Studies in Popular Culture*, October 2000, Vol. 23, No. 2 (October 2000), 99-108.

²⁴ Isto; C. Andrew, „Intelligence, International Relations and „under-theorisation“, *Intelligence and National Security* 20:1, 2004, pp. 29-31; V. Kriger, *Istorija tajnih službi*, 18.

ideologijama naneli mnogo štete. Malo šta je više kompromitovalo ideje komunizma, proleterskog internacionalizma, a u slučaju Jugoslavije bi trebalo dodati i ideju bratstva i jedinstva, od štetne delatnosti komunističkih tajnih policija. Isto to važi za „odbranu“ demokratije i ljudskih prava koju su sprovodile CIA i slične organizacije.

Uprošćeno rečeno, pričaću samo o onim slučajevima u kojima je napadan pogrešan ili nepostojeći neprijatelj. To znači da ne poričem potrebu svake države da se tajnim putem prozru namere i planovi, snage i slabosti pravih neprijatelja. Avaj, u ratovima tajnih službi vođenih u tami laži, poluistina, zabluda i neznanja često se nije videlo ko je neprijatelj, odakle stiže opasnost. Zar ne greše i ne lažu svi, zapitaćete? Zašto bi obavешtajne službe bile okrivljene za nešto što se dešava vladama, generalštabovima, svim mestima gde se odlučuje? Nisu grehovi tajnih policija neznanje i previd. Pravi greh je oholost. Sve su te službe tvrdile da sve vide, čak i u mraku. Odbijanje da se priznaju laži, greške, zablude često je dovodilo do tragedija, lokalnih, a ponekad i globalnih razmera. Od Jugoslavije do Iraka i Ukrajine.

Problem sa izučavanjem istorije tajnih službi je oskudica izvora. To nije samo naš slučaj. Do pre nekoliko decenija Britanija ne samo da je držala u tajnosti dokumente o svojim obavешtajnim službama nego se nije govorilo ni o njihovom postojanju. Početkom pedesetih godina čak ni podsekretar unutrašnjih poslova ser Frenk Njuman nije znao adresu obavешtajne službe Njenog Veličanstva. Govorilo se da je britanski stav o obavешtajnoj službi isti kao i britanski stav o seksu. Svi znaju da se nešto dešava, ali nije se govorilo ili pisalo o tome.

Zato je, kaže Kristofer Moran, istorija tajnih službi dugo bila „Pepeljuga“ ostalih historiografskih disciplina. Dokumenta su dugo držana u tajnosti. To je imalo smisla za tekuće

operacije kod kojih bi otkrivanje identiteta agenata moglo da ugrozi njihov život, kao i da obeshrabri regrutovanje ljudi za tako opasan posao. Često je sakrivanje bilo besmisleno, kao tajnost obaveštajnih izveštaja oko bitke kod Waterlooa. Profesionalni historičari su bili onemogućeni da pišu o obaveštajnim službama, ali su o njima mnogo pisali istraživački novinari i, kako ih Moran naziva, „trgovci razotkrivanjem“ (expose merchants).

Mnogo veću težinu ima knjiga ogorčenog bivšeg pomoćnika direktora MI5 Pitera Rajta (Wright) *Lovac na špijune (Spycatcher)* 1987. godine. Pol Gringras (Greengrass) je bio njegov duh-pisac. Gringras je stekao veliku slavu svojim filmovima o Džejsonu Bornu.

Svašta je pisalo u toj knjizi. Kako je bivši generalni direktor obaveštajne službe ser Rodžer Holis (Hollis) bio sovjetska krtica, kako je služba prisluškivala svog premijera Harolda Vilsona u želji da ga kompromituje. Vlada Njenog Veličanstva je zabranila knjigu u Engleskoj, ali ne i u Škotskoj niti u prekomorskim zemljama Komonvelta, kao ni u SAD. Glupost svake administracije ima težnju da raste kao lavina nastala od grudve snega. Umesto da se primiri, vlada je poslala sekretara kabineta Roberta Armstronga da na australijskom sudu zatraži zabranu. Svetski mediji su ismejali nesrećnog Armstronga kada je prvo odbio da prizna postojanje službe, a onda izjavio kako je „bio ekonomičan sa istinom“. Knjiga je postala bestseler u Americi, a zatrpala je police prodavnica polovnih knjiga u Engleskoj.²⁵

Zbog svega toga nećemo pisati o britanskoj službi. Osim slabije dostupnosti građe, čini se da se britanska SIS nema

mного čime pohvaliti posle zaista herojske uloge u Drugom svetskom ratu. Uprkos filmovima o Džejmsu Bondu, Britanci su i na obaveštajnom planu pali u zasenak. Njihovi špijuni su podelili sudbinu propale imperije. Zato analizu štetnosti službi za svoje države i njihove javne ciljeve počinjem sa CIA iako na početku govorim o Britancima jer su u Drugom svetskom ratu oni bili iskusnija prethodnica američkih službi.

²⁵ C. R. Moran, „The Pursuit of Intelligence History: Methods, Sources, and Trajectories in the United Kingdom“, *Studies in Intelligence*, Vol. 55, No2 (Extracts, June 2011), 33-55.